

El vocabulari català-alemany de 1502: *Vocabolari molt profitos per aprendre Lo Catalan Alamany y Lo Alamany Catalan*

Germà Colón (Basel)

L'any 1502, l'impressor Johan Rosenbach publicà a Perpinyà un vocabulari català-alemany que tenia per objectiu l'autoaprenentatge de la llengua estrangera.¹ Al catàleg de Norton (1987: 163, nota 449) hi ha una descripció de l'obra. Afortunadament, Pere Barnils en publicà una edició facsímil l'any 1916, que incloïa transcripcions del text a peu de pàgina i una introducció lingüística.²

El fet que un índex lexical s'ocupi, per primera vegada, de llengües diferents del llatí confereix un interès molt especial a aquesta obra. Açò, no obstant, queda una mica minvat per tal com, contràriament al que Barnils i altres autors pensaven, no pot ésser considerada una obra original, sinó més aviat l'adaptació en català d'un dels diversos vocabularis italogermànics que existien a les acaballes del segle XV. Ludwig Klaiber (1936: 81–86) en descrigué vuit anteriors a la publicació del vocabulari de Rosenbach, els quals se situen de l'any 1477 en endavant. Klaiber també comparà els títols dels capítols en català i italià que se citen en els índexs de les edicions de 1502 i 1477, respectivament. La coincidència en els continguts i els mots emprats, així com en l'estructura d'aquestes obres (formades per dos llibres, el primer amb 56 capítols i el segon amb vuit, i amb diferències mí-

-
- 1 «Aquest molt digne y vtil vocabolari a instruir aprendre sinse anar a la schola açi con son menestrals a qui pot aprendre vn alaman catalan y catalan alaman y en lo present libre son contenguts tots noms y mots que se pugua demanar tot capitolat ab sa taula. *Disen aller erwirdigsten und nutzesten vocabulario zu lernen dertsch du betrachttest sunder zu schul ze gon als wie hanverckszlut. Und darin mag lernen ein tutscher welsch vnd ein welscher tutsch wan warumb in diesem buch sind alle nammen vnd allerley wort die man mag sprechen in mancherley wege.* (Rosenbach, 1502 [1991]: fol. 2 rev.)
 - 2 Cf. Rosenbach (1502 [1916]). Hem donat preeminència als mots catalans i hem conservat les equivalències alemanyes només quan ens ha semblat adient. L'omissió de les referències al número dels mots esmentats i de les pàgines on apareixen és possible gràcies als índexs alfabètics complets d'aquesta edició.

nimes quant a la distribució) (Klaiber, 1936: 82–84), resulta sorprenent i ens proporciona una prova inequívoca sobre el fet que el vocabulari català deriva de l'italià. Compararé aquí els capítols inicials del primer llibre:

1. De Dio e de la trenità e de la potencia e de la richeza.	1. D[e] Dèu y de la trenitat y de la potencia.
2. De li santi e sui nomi. De le verzene e de la verzenità.	2. Dels sants y lurs noms.
3. Del pater noster el ave maria.	3. Del pater noster y aue maria.
4. Del diavolo e de lo inferno e purgatorio.	4. Del dyable y del infern y porgatori.
5. Del tempo, anni e de li zuorni e setemani.	5. Dels anys y mesos y semanas y jorns.
6. Del homo e de tuti soi parti interi.	6. Del home y de tot les parts del home exteriors o inferiors.
7. Del imperador e de la signoria.	7. D'e[m]peradors y de senyorias.
8. De la imperadrixe e donne magnifice.	8. De la emperatris y de nobles dones.
9. De li fameje e de le màmole.	9. De fedrines.
10. De lo bisavo e tute parentade.	10. D[e] pare y mare y bisane y tots los parents.
11. De le nocze e tuti li stade.	11. De les noçes y de tots los estats.
12. De la citade e de le júdex.	12. De ciutats y iudicis.
13. Del numero e sempio e composto e zifero e de le denari.	13. De comptes.

Taula 1.

Fins i tot, és possible observar una curiosa equivocació semblant al capítol XXX de l'índex: «De li oselli e de les oi generacione. Dels angels e de lurs generacions», que es pot explicar senzillament si parem esment en el fet que l'original havia fet servir una forma similar, com ara *angelli* per «ocells», cosa que és habitual en italià antic i clàssic.³

Alguns trets del contingut d'aquestes obres també poden explicar-se pel seu origen –per exemple, que el mot *català* només aparegui una vegada i que s'hagi traduït a l'alemany com «welsch» o, fins i tot, que «ni el nom

3 Vegeu, no obstant, en el cos del text: «Lo. xxx. ca. es dels ouçels y de lur[s] generacions». (Rosenbach, 1502 [1991]: 78).

d’Espanya, ni el de Catalunya, ni el de cap ciutat espanyola en general, figuren a les llistes, el vocabulari de les quals afecta principalment a Itàlia [sic]» (Rosenbach, 1502 [1991]: VII).

L’ordenació del Vocabolari no és alfabètica, com podríem esperar d’un diccionari. D’acord amb la finalitat pràctica de l’obra, el material lèxic està organitzat en grups lògics: religió, llar, animals, guerra, malalties, comerç i oficis, etc.

Des de l’any 1971, els investigadors tenen a la seva disposició una edició facsímil del primer d’aquests vocabularis italogermànics, que fou publicada per Alda Bart Rossebastiano: *Introito e porta*.⁴ Encara que, probablement, l’edició prínceps de 1477 d’aquesta obra no fou la primera font per al vocabulari català, reproduceixo aquí els següents texts paral·lels, provinents dels capítols XXXIII i XXXIV, que he seleccionat perquè són curts i mostren, en primer lloc, la dependència de Rosenbach respecte d’aquell text i, en segon, els avantatges que aporta l’estudi de dues llengües romàniques en juxtaposició (i, de fet, de consultar les equivalències alemanyes de cada entrada):

<i>Introito</i>		<i>Rosenbach</i> ⁵	
<i>El 33. capitulo del aire e de le venti</i>		<i>Lo. xxxiii. ca. es del ayre y vent</i>	<i>Das. xxxiii. ca. ist von luft und wind.</i>
El aire	Der Luft	L aire	Lufft
Li airi	Die luft	Los aires	die lufft
El vento	Der wint	Lo vent	Der wind
Fredo	Kalt	Fret	kalt
Ressente	Ku ^e l	Fredor	ku ^e l
Frescho	Frisch	Fresch	frisch
Caldo	Hays	Cald	haiss
Teuida	Warm	Calent	warm
La neuola	Di wolken	Los nuuols	Die wolken
Chaligo	Nepl	Boyra	Nebel
Tone	Tonr	Trons	Donder
Tonizar	Tonrn	Tronar	Dondern
—	—	Tronar [sic]	Dondern [sic]

4 Cf. *Introito* (1477 [1971]). Trobareu informació sobre derivacions posteriors d’aquesta obra en Gallina (1959: 25–40), on, una vegada més, Rosenbach no apareix esmentat.

5 Rosenbach, 1502 (1991): 81–82.

Ventixo	Pliczen	Uentos	Blitzen
El tralampi	Es himblicz	—	—
La saita	Der tonschlag	Lo lam	Donderschlag
Lampixare	Himliczen	Relampagar	Himlitzen
El arco nubel	Der regen pogen	L arch de pluya	Der regen bogan
El resplendor del sole	Der sunschein	La resplandor	Der sunne schyn
Chiario	Haiter	Clar	haiter
Lucente	Liecht	Lum	Liecht
Chiario tempo	Lauter weter	Clar temps	Haiter zyt
Bel tempo	Schoen weter	Bell temps	Schoen zit [sic]

Taula 2.

<i>El 34 c. deli montagni e deli vali e pianurs</i>		<i>Lo xxxiiii. c. es d les montanyes y plans</i>	<i>Das xxxiiii. ca. ist von bergen vnd tal</i>
La montangia	Der perg	La montanya	Der berg
Le monte	Das gepirg	Los monts	das gebirg
Montisele	Die pu ^h el	Montades	Die bihel
La vale	Das tal	Los valls	Die tal
Pianura	Die eben	La planura	Die eben
Rata	Stikel	Estaca	Stickel
La fossa	Der grabben	La foça	der graben
La chaua	Die gru ^b en	La cua	di gru ^b en
El chanal	Der wasser graben	La canal	Der wassergrabe
Saso	Stain want	—	—
El creto	Der fels	—	—
Lo tereno	Das ertreich	La terra	Das ertrich
Lo fanguo	Das kot	Lo fanch	Das kat
Terramoto	Erpidmen	Terra tremol	Erdbidem
El monte	Der haufen oder der perg	Lo mont	Der Berg

Taula 3.

Com demostrà Mussafia (1873), el text italià és característic del nord de la península i té un cert caràcter venecià.⁶ La part alemanya posa de manifest una qualitat dialectal meridional pròpia de l'alt alemany (bavaro-austríac, suabi, alamànic), com apuntà Barnils (Rosenbach, 1502 [1991]: XIX–XXVIII) i confirmà Michatsch (1917).

Fixem-nos ara en l'origen regional de l'apartat lèxic català. Si deixéssim de banda el paper que hi va jugar Rosenbach com a autor, tal com proposà Barnils, i no estigués al nostre abast rebutjar o acceptar aquesta proposta (Grossmann mostrà que tota la terminologia tècnica sobre la impremta desaparegué del text, perquè aquest argument perd tota la seva força per tal com podem relacionar el text amb una adaptació alemanya), descobriríem un tresor lèxic de naturalesa força heteròclita. En una rica sèrie de més de 2700 lexemes (alguns dels quals repetits en diferents capítols) trobem, juntament amb un lèxic general, comú per a tots els territoris catalans, mots del nord com ara *segla* («der rochen») i encara més alguns que provenen del català meridional o, si més no, de l'occidental: *espill*, *lo breç*, *calàpet*, *lo melich*, *ontza* «onça», «unça», etc. De vegades hi trobem junts geosinònims: *escombrar* o *granar* («keren»).

Barnils, que desconeixia l'origen italià de l'obra i visqué en una època en què els coneixements de lingüística catalana eren més aviat escassos, elaborà una llarga llista de termes que provenien suposadament del castellà o estaven influïts per aquesta llengua (Rosenbach, 1502 [1991]: XVI). Un bon nombre d'aquests mots són genuïnament catalans (*arena*, *llavar*) o no deriven necessàriament del castellà (*rana*); o, més aviat, són castellanismes que ja havien estat assimilats per la llengua del seu temps (*coxo*, *sombrero*, *almorsar*). Alguns casos, tanmateix, criden l'atenció: *agora* «ara» («yetz»), *colondrines* «orenetes» («Schwalben»), etc.

L'ús del model italià resol satisfactòriament algunes equivalències estranyes: així, *una garçeta* «una jove» («das medlein») no és un occitanisme, sinó que prové del venecià *la garzona* (*Introito*, 1477 [1971]: 21); la forma *sambuch* («Holder») reflecteix *sambuco* (*Introito*, 1477 [1971]: 55); la curiosíssima traducció de *moxon* «ocell» per «Goelczen» «cargob» prové del *ussona* de l'original italià (*Introito*, 1477 [1971]: 57), etc.

Casos d'aquesta mena són molt nombrosos. En veritat, en són tants que només una anàlisi comparativa del vocabulari català amb el seu model ens permetria extreure conclusions filològiques clares i vàlides.

6 Tot i els anys transcorreguts des que es publicà, l'article de Mussafia (1873) conserva tot el seu valor. Compareu les referències de les obres recollides sota la lletra C (pàgs. 106–107).

De vegades, el mateix adaptador català també es deixa influir per la versió alemanya. Així s'explica que un mot com *estaca* «pal punxegut» («Stickele») sigui usat en un context de muntanyes i accidents geogràfics al capítol 34 (vegeu *supra*). Consultant l'original italià trobem *rata* «Stickele» (*Introito*, 1477 [1971]: 63). Aquests mots signifiquen «llocs o camins abruptes» (cf. Mussafia, 1873: 193), i la semblança entre *estaca* i *Stickele* ens suggereix que l'autor ha recorregut a la part alemanya de l'obra.

Permeteu-me acabar aquesta breu descripció assenyalant dues peculiaritats morfosintàctiques sorprenents. La primera és el manteniment de la *-n* final dels mots oxítols, com ara *canton*, *fadrín*, *cusín*, *camín*, *preson*, *coton* (però, *batidors de coto*⁷), *sabon*, *carbon*, *cuxín*, *la colacion*, *can*, *melon*, *leon*, *furon*, *falcon*, *gran*, *bon*, *operacion*, etc., si bé no hi manquen excepcions: *circuncisió*, *asenció*, *baró*, *rabó*, *vermelló*, *comú*. La segona raresa és la presència de la inflexió *-o* per formar gairebé totes les primeres persones del singular dels verbs acabats en *-ar*: *jo vello* «jo vetllo» («Ich wach»), *jo me burlo*, *jo sospiro*, *jo vos demando*, *non me curo*, etc. (però *jo me recoman a vos*)⁸ quan en aquella època aquesta terminació especial amb prou feines començava a estendre's arreu del Principat i mai, ni llavors ni ara, no fou característica de l'ús lingüístic de Perpinyà.

El nostre *Vocabulari català-alemany* és ple de problemes que demanen l'atenció dels estudiosos. Analitzat per complet, podria ser una mina d'informació. Aquesta seria una nova orientació, per damunt de la negligència amb què se l'ha tractat fins ara, malgrat l'esplèndida edició facsímil que Pere Barnils ens n'oferí fa gairebé un segle, així com les dues reimpressions que se n'han fet en els darrers vint anys.⁹ Com que ara tenim el model italià, la tasca serà més senzilla.¹⁰ ■

■ Referències bibliogràfiques

Gallina, Annamaria (1959): *Contributi alla storia della lessicografia italo-spagnola dei secoli XVI e XVII*, Florència: Olschki.

7 Rosenbach, 1502 (1991): 55, núm. 901.

8 Rosenbach, 1502 (1991): 138, núm. 2613.

9 Cf. Rosenbach (1502 [1991]) i (1502 [2007]).

10 Aquesta contribució és una versió traduïda per Ferran Robles i Sabater (València) i revisada per l'autor de l'article «Concerning the Catalan-German Vocabulary of 1502: *Vocabolari molt profitós per aprendre Lo Catalan Alamany y Lo Alamany Catalan*», *Quaderni di semantica* 4:2 (1983), 395–399.

Introito (1477 [1971]): *Introito e Porta. Vocabolario italiano-tedesco compiuto per Maestro Adamo di Roduila, 1477 a di 12 Augusto*. Ed. Alda Bart Rossebastiano, Torí: Bottega d'Erasmio.

Klaiber, Ludwig (1936): «Der “Vocabulari català-alemany” von 1502 und seine italienische Vorlage. Eine bibliographische Untersuchung», dins: *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'Estudis literaris, històrics i lingüístics*, v. III, Barcelona: Impremta de la Casa de Caritat, 81–86.

Michatsch, Friedrich J. (1917): «Lexikalische Materialien zu Rosembachs Vocabulari Català-alemany 1502», *Estudis Romànics* 2, 178–233.

Mussafia, Adolf (1873): *Beitrag zur Kunde der norditalienischen Mundarten im XV. Jahrhunderte*, Viena: Gerold (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften; XXII).

Norton, Frederick John (1987): *A descriptive catalogue of printing in Spain and Portugal 1501–1520*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenbach, Johan (1502 [1916]): *Vocabulari català-alemany de l'any 1502. Edició facsímil de l'únic exemplar conegut acompanyada de la transcripció, d'un estudi preliminar i de registres alfabètics* per Pere Barnils, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

— (1502 [1991]): *Vocabulari Català-Alemany de l'any 1502 / Katalanisch-Deutsches Vokabular aus dem Jahre 1502. Nachdruck der von Pere Barnils besorgten Faksimileausgabe von 1916*. Ed. Tilbert D. Stegmann, Frankfurt: Domus Editoria Europaea.

— (1502 [2007]): *Vocabulari molt profitós per apendre lo catalan almany y lo Alemany catalan*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya / Institut Ramon Llull.

■ Germà Colón Domènech, Universität Basel, Institut für Iberoromanistik, Maiengasse 51, CH-4056 Basel / Institut d'Estudis Catalans, <german.colon@unibas.ch>.

Zusammenfassung: Das *Vocabulari* Johan Rosenbachs ist das erste lexikalische Verzeichnis des Katalanischen und des Deutschen, aber es ist kein völlig originelles Werk. Ziel dieses Beitrages ist es, Beweise zu erbringen, die seine Verwandtschaft mit den früheren italienischen Wörterbüchern der Zeit zeigen, insbesondere mit dem *Introito e Porta*, aus dem der Heidelberger Drucker ganze Abschnitte übernahm. ■

Summary: Johan Rosenbachs *Vocabulari* is the first lexical index of Catalan and German, but it is not a completely original work. The aim of this paper is to produce evidence that shows its reliance on the early Italian dictionaries of his time, and especially on *Introito e Porta* (1477) from which the printer from Heidelberg took full paragraphs. [Keywords: Catalan-German dictionaries; Italian lexicography; history of printing] ■